

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Чапаев Н. К. Категориальные характеристики педагогической методологии / Н. К. Чапаев, Э. А. Воробьева // *Понятийный аппарат педагогики и образования : сб. науч. тр. / отв. ред. Е. В. Ткаченко. Вып. 2.* — Екатеринбург, 1996. — 340 с.
2. *Новейший философский словарь / под ред. А. А. Грицанова.* — 2-е изд., перераб. и доп. — Минск : Интерпрессервис ; Книжный дом, 2001. — 1280 с.
3. Прокопенко А. І. Структура, функції, основні поняття напряму управління в педагогічній науці / А. І. Прокопенко // *Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. Вип. 16 / Харк. держ. акад. культури ; відп. ред. Н. М. Кушнаренко, проф. д-р пед. наук.* — Х. : ХДАК, 2005. — 293 с.
4. Дмитренко Т. А. Некоторые вопросы динамики регулирования гидроагрегатов Братской ГЭС имени В. И. Ленина : автореф. дис. ... канд. техн. наук / Т. А. Дмитренко. — Харьков, 1967.
5. Краевский В. В. Последний парад наступает? / В. В. Краевский // *Сов. педагогика.* — 1990. — № 10.
6. Дмитренко Т. О. Розвиток понятійного апарату педагогіки та її галузей в кінці ХХ — на початку ХХІ ст. / Т. О. Дмитренко, К. В. Ярецько // *Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / за заг. ред. академіка І. Ф. Прокопенка, В. І. Лозової.* — Х. : Курсор, 2008. — Вип. 33. — 129 с.
7. Дмитренко Т. О. Концептуальні засади формування понятійного базису педагогіки / Т. О. Дмитренко, К. В. Ярецько // *Проблеми інженерно-педагогічної освіти : зб. наук. пр.* — Х. : УІПА, 2008. — Вип. 21. — С. 18-24.
8. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведцова. — М. : ООО «ИТИ Технологии», 2003. — 944 с.

Надійшла до редколегії 07.12.2009 р.

УДК 37.013.42

А. П. АНИЩЕНКО

**СФОРМОВАНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ
СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК ПОКАЗНИК
ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ**

Викладено актуальність формування сукупності соціальних якостей (соціальна активність, соціальна відповідальність, толерантність) для підвищення ефективності процесу соціалізації старшокласників.

Ключові слова: соціальні якості, старшокласники, соціалізація.

Изложена актуальность формирования совокупности социальных качеств (социальная активность, социальная

ответственность, толерантность) для повышения эффективности процесса социализации старшеклассников.

Ключевые слова: *социальные качества, старшеклассники, социализация.*

This article sets out the relevance of the formation of aggregate social qualities (social activity, social responsibility, tolerance) to improve the process of socialization of high school students.

Key words: *social skills, senior pupils, socialization.*

Із середини ХХ ст. людство вступило в якісно новий період свого розвитку, а саме: формування культури інформаційної доби. Як зазначає засновник і перший президент Римського клубу А. Печчеї, у вирішенні будь-яких проблем людині завжди доведеться зважати на «зовнішні межі» планети, «внутрішні межі» самої людини, отриману нею культурну спадщину, яку вона зобов'язана передати тим, хто прийде після неї, зі світовою спільнотою, яку вона повинна побудувати, екосередовищем, яке вона має захистити за будь-яку ціну, і, зрештою, складною і комплексною виробничою системою, реорганізацію якої їй необхідно розпочати [2]. За вітчизняним законодавством, інформаційне суспільство — це орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на сприяння суспільному та особистісному розвитку середовище, де кожен може створювати, накопичувати, користуватися, обмінюватися інформацією та знаннями.

Якості особистості досліджували І. Андрєєва, Б. Кайгородов, А. Макаренко, В. Оржеховська, А. Погодіна, С. Савченко, В. Сухомлинський, Д. Шеффер. Але формування сукупності соціальних якостей у старшокласників для ефективного процесу їхньої соціалізації вивчено недостатньо.

Метою статті є визначення сукупності соціальних якостей старшокласників, що впливають на підвищення ефективності процесу їхньої соціалізації.

У педагогіці під результатом виховання розуміють позитивну динаміку сформованості якостей особистості [3]. Сформованість таких соціальних якостей старшокласників, як: соціальна активність, соціальна відповідальність, толерантність забезпечують здатність старшокласників ефективно соціалізуватися в соціумі. Тому динаміку сформованості соціальних якостей можна визначити як критерій ефективності соціалізації старшокласників.

Розглядаючи структуру та набір соціально-психологічних якостей, дослідники об'єднують їх у чотири групи: 1) ті, що забезпечують розвиток і використання соціальних здібностей (соціальної перцепції, уяви, інтелекту, характеристик міжособистісного оцінювання); 2) ті, що формуються у взаємодії членів і в результаті її соціального впливу; 3) ті, що пов'язані з соціальною поведінкою і позицією особи (активність, відповідальність, схильність до допомоги, співпраці), що є загальнішими; 4) ті, що пов'язані із

загальнопсихологічними і соціально-психологічними властивостями (схильність до авторитарного або демократичного способу дії і мислення, до догматичного або відкритого ставлення до проблем та ін.) [9]. На наш погляд, для ефективного процесу соціалізації важливою є така сукупність соціальних якостей: активність, відповідальність, схильність до допомоги, співпраці, що належать до третьої групи соціально-психологічних якостей. Сформованість саме цієї сукупності якостей забезпечить ефективний процес соціалізації старшокласників, що є метою нашого дослідження.

Вважаємо за необхідне зупинитися на визначенні ефективності та результативності процесу соціалізації. «У педагогіці традиційно під результатом виховання розуміють позитивні зміни, що відбуваються в особистості вихованців під впливом вихователя» [3, с. 204]. Результатом соціалізації є соціалізованість, тобто наявність соціальних якостей, соціальних цінностей та соціальної поведінки особистості. Слід зазначити, поки що науковцями остаточно не визначено, за якими показниками, критеріями, параметрами оцінювати результати виховання взагалі та соціалізації зокрема. Критерії успішної соціалізації визначаються відповідно до поставленої мети. Метою формування сукупності соціальних якостей у старшокласників є підвищення ефективності процесу їхньої соціалізації в соціумі, оскільки соціальна активність, соціальна відповідальність, толерантність сприяють соціальній динаміці старшокласників, збагаченню соціального досвіду. Саме ці якості є ознакою соціалізованості як результату соціалізації старшокласників.

Розглянемо детальніше кожну із зазначеної сукупності соціальних якостей. Насамперед, розпочнемо з соціальної активності. У словниках наводиться загальноживане визначення «активного» як діяльного, енергійного, того, що розвивається, сукупність форм людської діяльності, свідомо орієнтованої на рішення завдань, що постають перед суспільством, класом, соціальною групою в даний історичний період. У фізіологічному сенсі поняття «активності» традиційно розглядається як: загальна характеристика живих істот, їхня власна динаміка, джерело, найважливіша якість особистості, здатність змінювати навколишню дійсність відповідно до власних потреб, поглядів, цілей, внутрішня готовність до дії, активна самодіяльність, спрямована на перетворення різних сфер діяльності і самих суб'єктів. Якими б не були сприятливими умови соціалізації, її результати залежать від активності самої особистості [4]. «Чим вищий рівень соціальної активності, чим більший заряд соціальної енергії вона в собі концентрує, чим більше людей таку енергію виявляє, спрямовує в єдине русло, тим успішніше розвивається суспільство, зацікавлене в постійному зростанні соціальної активності» [8, с. 29]. Соціальна активність має такі складові: мету або цілеспрямованість, мотивацію, засоби і прийоми, за допомогою яких здійснюється діяльність, а також усвідомленість та емоції, ініціативність. Говорячи про мету, мають на увазі, що будь-яка діяльність здійснюється для

чогось й визначається мотивацією суб'єкта діяльності. Фахівці виділяють деякі загальні ознаки соціальної активності особистості: форми діяльності, що свідчить про сутнісну єдність розуміння активності й діяльності; діяльність, до якої в людини виникає власне внутрішнє ставлення, в якій відбився індивідуальний досвід людини; форми самовираження, самоствердження людини, з одного боку, й про людину, як про продукт активної та ініціативної взаємодії з навколишнім соціальним середовищем — з іншого; діяльність, спрямована на перетворення навколишнього світу; якості особистості, особистісні утворення, що виявляються у внутрішній готовності до цілеспрямованої взаємодії із середовищем, до самодіяльності, що базується на потребах та інтересах особистості, яка характеризується прагненням і бажанням діяти, цілеспрямованістю й наполегливістю, енергійністю й ініціативою. Таким чином, соціальна активність старшокласників — це здатність до цілеспрямованої взаємодії з оточуючим середовищем для вирішення особистісних та суспільних завдань.

Формування соціальної активності відбувається через проведення соціально-педагогічних тренінгів, практичних занять, бесід.

Проаналізуємо поняття «соціальна відповідальність», що визначається суспільним характером громадської поведінки і відображає взаємозв'язок людини і суспільства. Серед педагогічних теорій відповідальності особливе місце посідає теорія відповідальності А. Макаренка. Педагог справедливо вважав, що першоначалом авторитету людини — відповідальність, яка є найважливішим людським атрибутом [7]. В. Сухомлинський трактував відповідальність як особистісну, персональну проблему, що характеризує здатність особистості самостійно формулювати моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання і здійснювати самооцінку та самоконтроль. Людина повинна відповідати передусім перед своєю совістю. До того ж відповідальність істотно розширює сферу втручання в навколишній світ, при цьому стверджується ідея особистої відповідальності. Соціальну відповідальність підростаючої особистості, її готовність до виконання функції громадянина, працівника, сім'янина необхідно розглядати через призму їхнього ставлення до навчання, спілкування, способу життя, дотримання морально-правових норм. Покладаючи на людину відповідальність, стверджував В. Сухомлинський, суспільство сподівається, що таким чином воно виховує її в необхідному напрямі, підкреслюючи, що свідомість відповідальності контролює поведінку людини, узгоджує особистісні й громадські інтереси, якщо між ними виникають суперечності. «Справжня суть відповідальності полягає не в природі окремої людини, а у взаєминах її з суспільством» [10, с. 120]. Необхідність відповідати за свої вчинки та дії є обов'язком особистості. З педагогічної точки зору «соціальна відповідальність — якість особистості, що виявляється в різних формах контролю особистості своєї діяльності, що відображає соціальне, морально-правове

ставлення до суспільства, ознаками якого є виконання прийнятих у суспільстві моральних і правових норм та правил, виконання свого обов'язку, готовність відповідати за свої вчинки» [6, с. 229]. З позиції соціальної політики, соціальної роботи соціальна відповідальність — це ступінь відповідності дій соціальних суб'єктів взаємним вимогам та історично конкретним соціальним нормам, загальним інтересам [5, с. 71]. В. Оржеховська зазначає, що для формування соціальної відповідальності в усіх сферах життєдіяльності учнів необхідно використовувати і школу, і весь спектр позашкільного впливу. «Соціальна відповідальність учнів — це якість, що характеризує соціальну типовість особистості, її схильність дотримувати у своїй поведінці загально визнаних у цьому суспільстві соціальних норм, здатність обрати певну поведінку, самостійно формулювати моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання, здійснювати самооцінювання, самоконтроль, бути готовим відповідати за свої дії» [8, с. 31]. Ми погоджуємося з вищезазначеним розумінням вибору: соціальна відповідальність є важливою якістю особистості для обрання певної поведінки, обов'язку, як суспільства перед особистістю, так і особистості перед суспільством.

Соціальна відповідальність старшокласників — це процес взаємного впливу особистості і соціуму з формування (розвитку) обов'язку, законослухняності, виконання моральних норм; це морально-правове ставлення особистості, що дозволяє співвідносити вчинки особистості з нормами та законами суспільства.

Основними формами реалізації при формуванні соціальної відповідальності є бесіди, лекції, факультативи.

Актуальним є визначення поняття толерантності, що означає здатність людини до співтовариства, можливість чути і поважати думку інших, невогне сприймати іншу, відмінну від своєї, думку. У Декларації принципів толерантності, прийнятої Генеральною Конференцією ЮНЕСКО в 1995 р., поняття толерантності визначено як: пошана, ухвалення і правильне розуміння різноманіття культур світу, форм самовираження і прояву людської індивідуальності, відмова від догматизму, від абсолютизації істини і ствердження норм, установлених у міжнародно-правових актах у сфері прав людини. «Толерантність — не поступка, поблажливість або потурання, перш за все, активне ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини. Толерантність — привілей сильних і розумних, таких, що не сумніваються у своїх здібностях рухатися до істини через діалог і різноманітність думок» [1, с. 138]. Толерантність — стосунки людей на основі взаємної терпимості, поваги, визнання права людини бути несхожим на інших людей, це шлях до самозбереження та розвитку всього людства. Формування в процесі соціалізації толерантності як якості особистості людини відбувається впродовж усього життя. Ми погоджуємося з А. Погодіною, яка зазначає, що поняття «толерантність», хоча і ототожнюється в більшості джерел з поняттям

«терпіння», проте, воно має яскравішу активну спрямованість. Толерантність — не пасивне, неприродне підкорення думці, поглядам і діям інших; не покірне терпіння, а активна етична позиція і психологічна готовність до терпимості в ім'я взаєморозуміння між етносами, соціальними групами, в ім'я позитивної взаємодії з людьми іншого культурного, національного, релігійного або соціального середовища [11]. Старшокласники — представники шкільного колективу, який за своїм складом найчастіше є багато-національним. Це потребує формування поваги до національної культури, мови і в цілому до людини. Завдання школи — сформувати в учнів повагу до честі і гідності кожної людини, кожного народу.

Зважаючи на вищезазначене, вважаємо, що толерантність старшокласника — це ставлення, основане на оптимізмі, терпимості, доброті та повазі заради позитивної взаємодії. Розглянемо детальніше показники досліджуваних соціальних якостей старшокласників.

Показниками соціальної активності є: участь у соціальній діяльності, цілеспрямованість, мотивація, ініціативність.

Показники соціальної відповідальності: контроль над своєю поведінкою, виконання прийнятих норм та правил, усвідомлення обов'язку, готовність відповідати за свої вчинки.

Показниками толерантності є: оптимістичне, терпиме ставлення до навколишнього світу, повага, сприйняття інших культур, форм самовираження та прояву індивідуальності людини, відмова від догматизму.

На основі показників ми визначились з рівнями сформованості соціальних якостей старшокласників — це критичний, допустимий, оптимальний. Оскільки процес соціалізації виявляється в постійній послідовній безперервній зміні та розвиткові особистості, тому і показники відображають цей безперервний процес. Необхідно зазначити, що показники цих критеріїв не є оціночно-прогностичними й указують на початок відліку для подальшого оцінювання соціально-педагогічних перспектив та можливостей, пов'язаних з безперервним ефективним процесом соціалізації [3].

Визначимо рівні сукупності соціальних якостей старшокласників.

Оптимальний рівень соціальної активності — активно та постійно бере участь в організації та проведенні шкільних і позашкільних заходів; завжди виявляє ініціативу у волонтерській діяльності; вміє приєднуватися до нових соціальних груп, виявляє стійкий інтерес до громадської роботи, активно самовдосконалюється, виявляє цілеспрямованість у досягненні мети, має високу мотивацію до громадської діяльності, бере участь у шкільному самоврядуванні.

Допустимий рівень соціальної активності — час від часу бере участь в організації та проведенні шкільних та позашкільних заходів; інколи виявляє ініціативу у волонтерській діяльності, якщо нові види діяльності приваблюють; вміє приєднуватися до нових соціальних груп, виявляє вибірковий інтерес до громадської роботи, активно самовдосконалюється, сформована життєва мета, іноді бере участь у шкільному самоврядуванні.

Критичний рівень соціальної активності — не бере участі в організації та проведенні шкільних та позашкільних заходів; не виявляє ініціативи у волонтерській діяльності; не вміє приєднуватися до нових соціальних груп, не виявляє інтересу до громадської роботи, задовольняється роллю виконавця; виявляє цілеспрямованість у досягненні мети; діяльність спрямована на задоволення власних потреб, не долучається до активного життя школи.

Визначимо рівні сформованості в старшокласників соціальної відповідальності.

Оптимальний рівень соціальної відповідальності — усвідомлює відповідальність за власні вчинки та дії, за доручену справу, наявне почуття взаємодії, відповідальності перед колективом, сумлінно виконує свої обов'язки та зобов'язання контролює свою поведінку, усвідомлює необхідність дотримання законів та морально-правових норм, усвідомлює обов'язок, орієнтований на співробітництво.

Допустимий рівень соціальної відповідальності — усвідомлює відповідальність за власні вчинки та дії, за доручену справу, наявне почуття взаємодії, відповідальності перед колективом, але свої обов'язки, зобов'язання виконує не завжди; усвідомлює необхідність дотримання дисципліни, законів та морально-правових норм, усвідомлює обов'язок, інколи не доводить розпочату справу до кінця.

Критичний рівень соціальної відповідальності — не усвідомлює відповідальності за власні вчинки та дії, за доручену справу; недбало виконує свої обов'язки; не звертає уваги на пропозиції однокласників; не доводить справу до кінця; в процесі діяльності не бере на себе відповідальність за її результати; відсутня здатність самостійно формулювати власні моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання; виявляє підвищену конфліктність; має правопорушення.

Визначимо рівні сформованості в старшокласників толерантності.

Оптимальний рівень толерантності — виявляє повагу, готовність надати допомогу та підтримку, терпимість до однолітків та однокласників доброзичливість; сприймає інші культури, з чуткістю та повагою ставиться до оточуючих і оточуючого світу, конфліктні ситуації вирішує через співпрацю та компроміс; наявна емоційна стабільність; відсутні стереотипи; прихильник діалогу, співробітництва.

Допустимий рівень толерантності — виявляє конструктивну взаємодію в практичній діяльності, готовність до взаємодії в різних соціальних та міжжетнічних ситуаціях; надає пріоритет дружнім відносинам; інколи виявляє нетерпимість; має деякі стереотипи.

Критичний рівень толерантності — виявляє агресивність у конфліктних ситуаціях, стереотипне сприйняття ситуації, ворожість; наявна відсутність дружніх стосунків з людьми інших поглядів, національності, віросповідання; зверхньо ставиться до представників інших культур та толерантних людей.

Розглянувши сукупність соціальних якостей старшокласників, необхідних для підвищення ефективності процесу їхньої соціалізації, необхідно підсумувати: соціальна активність — це здатність до цілеспрямованої взаємодії з оточуючим середовищем для взаємовигідних соціальних відносин; соціальна відповідальність є здатністю соціального суб'єкта турбуватися про наслідки власного впливу на соціальне середовище та морально-правове ставлення до соціального оточення; толерантність — соціальні взаємовідносини, ґрунтовані на соціальному оптимізмі, терпимості, доброті та повазі заради позитивної соціальної взаємодії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреевкова Н. В. Проблема социализации личности / Н. В. Андреевкова // Социальные исследования. — М., 1970. — Вып. 3. — С. 138.
2. Аурелио Печчеи. Человеческие качества [Электронный ресурс] / Печчеи Аурелио. — Режим доступа: www.psychology.ru/lomonosov/tesises/ek.htm — 11к — Загл. с экрана.
3. Воспитательная деятельность педагога : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / [И. А. Колесникова, Н. М. Борытко, Д. С. Поляков, Н. А. Селиванова] ; под общ. ред. В. А. Сластенина, И. А. Колесниковой. — 3-е изд., стер. — М. : Академия, 2007. — 336 с. — (Профессионализм педагога).
4. Глоссарий.ru: Социальная активность [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.glossary.ru/cgi-bin/gl_scb2.cgi?R1dRu.ogr;tg9!кохугt.o9 — 22к/ — Загл. с экрана.
5. Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота : термінол.-понятійний слов. / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. — К. : МАУП, 2005. — 560 с.
6. Коджастирова Г. М. Педагогический словарь / Г. М. Коджастирова, А. Ю. Коджастиров. — М. : Асадеміа, 2000. — 176 с.
7. Макаренко А. С. Воспитание гражданина / А. С. Макаренко. — М. : Просвещение, 1988. — 304 с.
8. Оржеховська В. М. Формування соціальної відповідальності учнів у сучасній школі / В. М. Оржеховська // Педагогіка і психологія. — 1996. — № 4. — С. 29.
9. Социально-психологические качества личности [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://vuzlib.net/beta3/html/1/20322/20396/>. — Загл. с экрана.
10. Сухомлинский В. А. Родительская педагогика / В. А. Сухомлинский / В. А. Сухомлинский. — Новосибирск : Зап.-сиб. кн. изд-во, 1985. — 221 с.
11. Погодіна А. А. Проблема толерантності в сучасному світі / А. А. Погодіна [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.yspur.yar.ru/vestnik/pedagoga_i_psichologiy/14_2/. — Назва з екрана.

Надійшла до редколегії 09.12.2009 р.